

TIBORI SZABÓ ZOLTÁN

AUSCHWITZ-JEGYZŐKÖNYVEK: KIKHEZ JUTOTTAK EL, ÉS MIKOR?

A náci haláltáborokról és a Harmadik Birodalom elsősorban zsidókat érintő „végső megoldás” programjáról az érintett magyarországi közösségek szinte egyáltalán nem, a szövetséges államok közvéleménye pedig fájdalmasan későn vett tudomást. Pedig fennállásának időszakában, 1940. június 14. és 1945. január 18–19. között csak az auschwitzi haláltáborból 802 fogoly – 757 férfi és 45 nő – kísérelt meg szökést.¹ A sikeres kísérletek végrehajtói közül azonban bizonyíthatóan csak nagyon kevesen voltak abban a helyzetben, hogy az Auschwitzban átélt borzalmakról a magyarországi zsidók széles rétegeinek vagy akár a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező befolyásos nyugati szervezeteknek, illetve a semleges vagy szövetséges államok sajtójának beszámoljanak.

A jegyzőkönyvek elkészítésének körülményeiről, tartalmáról, illetve további sorsukról az eltelt csaknem hét évtizedben igen kevés tanulmány jelent meg, s az egyes szerzők által közöltek sok részletet tekintve ellentmondásosak, pontatlanok. A jelen tanulmány célja a vonatkozó korábbi és újabb információk kritikai összefoglalása, továbbá annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a szóban forgó jegyzőkönyveket kik és mikor kapták kézhez. Ennek hiányában ugyanis azt sem lehet megítélni, hogy milyen hatást gyakoroltak a kor szereplőire, döntéshozóira a haláltáborok valóságáról szóló információk, s ha kifejtettek hatást egyáltalán, miképpen befolyásolták akcióikat, cselekedeteiket.

Kik tájékoztatták a külvilágot az elsők között az auschwitzi borzalmakról?

A náci haláltáborok létéről és az azokban véghezvitt genocídiumról a szövetséges államok hírszerző szolgálatai bizonyos információkkal már 1941-ben rendelkeztek. Ezeket a térségben működő ügynökeik, továbbá elsősorban a lengyelországi földalatti mozgalmak tagjai szerezték meg és továbbították. A szóban forgó jelentéseket, amelyek minden bizonnyal a szövetséges kormányzati tényezők asztalára is eljutottak, teljes mértékben mindmáig nem hozták nyilvánosságra, ezért szerzőikről édeskeveset tudunk. Kivételt csak azok a beszámolók

¹ Henryk WIEBOCKI, *The Resistance Movement*, lásd http://en.auschwitz.org.pl/h/index.php?option=com_content&task=view&id=9&Itemid=11&limit=1&limitstart=2; letöltve 2010. szeptember 28.

képeznek, amelyek valamilyen módon sajtónyilvánosságához jutottak. Ennek ellenére a történettudomány mára egész sor jelentés genezisének megismerte.

Az auschwitzi pokolról például, mai ismereteink szerint, mindössze tucatnyinál alig néhányal több szökevény írt fennmaradt, részletes, belső tapasztalatokra építő helyzetjelentést, s ezek különböző utakon ugyan, de eljutottak Nyugatra. A szóban forgó személyek, akiknek jelentős része az auschwitzi haláltábor „fogolyarisztokráciájához” tartozott, az alábbiak voltak.²

1. *Dionisys Lenard*, akit Szlovákiából deportáltak Auschwitzba, s aki már 1942 nyarán sikeres szökést hajtott végre; visszatért hazájába, és hírt vitt a deportált szlovák zsidóság tragikus sorsáról.³

2. *Natalia Zarembina*, aki lengyelként raboskodott Auschwitzban, és aki szabadlábra helyezését követően már 1942 decemberében egy *Auschwitz – haláltábor* címmel Varsóban kiadott brosrúrában megjelentette beszámolóját. Az illegális lengyel kiadvány angol változatát 1943-ban Londonban, 1944 márciusában pedig New Yorkban is publikálták.⁴

3. *Kazimierz Piechowski* lengyel politikai fogoly, akit 1940-ben hurcoltak Auschwitzba, és a haláltábor 918-as sorszámú foglya volt. 1942. június 20-án két társával együtt SS-egyenruhákban, a parancsnokhelyettes gépkocsiján szöktek meg a lágerből. Menekülését

² Részletekért lásd Danuta CZECH, *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, Heft von Auschwitz*, Staatliches Museum Auschwitz, 1959/2, 102–108; Kazimierz SMOLEŃ (szerk.), *Obóz koncentracyjny Oswiecim w swietle akt Delegatury Rządu R. P. na Kraj, Zeszyty Oswiecimskie*, Numer specjalny I, Oswiecim, 1968, 43–69, 100–129; Józef GARLINSKI, *Fighting Auschwitz: The Resistance Movement in the Concentration Camp*, Greenwich, CT, Fawcett Publications, 1975; Uő, *The Polish Underground Movement in Auschwitz Concentration Camp*, lásd www.polishresistance-ak.org/PR_WWII_texts_En/14_Article_En.pdf; letöltve 2010. december 18; Martin GILBERT, *Auschwitz and the Allies*, London, Michale Joseph, 1981; Konstanty PIEKARSKI, *Escaping Hell: the Story of a Polish Underground Officer in Auschwitz and Buchenwald*, Dundurn Press Ltd., 1990; Henryk SWIEBOCKI, *Die lagernahe Widerstandsbewegung und ihre Hilfsaktionen für die Häftlinge des KL Auschwitz*, *Heft von Auschwitz*, Staatlichen Museum Auschwitz, 19(1995); Uő (szerk.), *London wurde informiert... Berichte von Auschwitz-Flüchtlingen*, Staatliches Museum Auschwitz-Birkenau, Oswiecim, 1997; Uő (szerk.), *London Has Been Informed...: Reports by Auschwitz Escapees*, Oswiecim, Auschwitz-Birkenau State Museum, 1997; Laurence REES, *Auschwitz: A New History*, New York, Public Affairs Press, 2005; Marco PATRICELLI, *Il volontario*, Roma–Bari, Editori Laterza, 2010.

³ John S. CONWAY, *The Holocaust in Hungary. Recent Controversies and Reconsiderations*, in Randolph L. BRAHAM (szerk.), *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions*, Boulder–New York, Social Science Monographs–Institute for Holocaust Studies of The City University of New York, 1986, 18.

⁴ Natalia ZAREMBINA, *Obóz smierci*, Warszawa, Wydawnictwo, 1942; Uő, *Oswiecim – Camp of Death. Underground Poland Speaks*, New York, Polish Labour Group 1944 („Poland Fights”).

követően Piechowski az AK (Honi Hadsereg) tagjává vált, és auschwitz tapasztalatairól feletteseinek jelentést tett.⁵

4. *Kazimierz Halon*, aki 1942. november 2-án szökött meg, a Lengyel Szocialista Párt (PPS) krakkói vezetőségének számolt be a haláltáborban zajló eseményekről.⁶

5. *Witold Pilecki* lengyel lovassági alhadnagy. Ő az egyetlen ismert személy, aki – Tomasz Serafiński álnéven – önként vállalta az auschwitz raboskodást annak érdekében, hogy az AK számára felderítő, hírszerző és szervező munkát végezzen. Varsói utcai razzia alkalmával, 1940. szeptember 19-én játszotta meg németek általi elfogatását. Kétnapi kínvallatást követően szállították Auschwitzba, ahol karjára a 4859-es sorszámot tetoválták. A táborban felvette a kapcsolatot a különböző etnikai vagy politikai csoportok által létrehozott ellenálló sejtekkel, azokat a Katonai Szervezetek Szövetségébe (Związek Organizacji Wojskowej, ZOW) tömörítette, és több kommandó tagjaként is dolgozott.

A ZOW már 1940 októberétől – szökevények és szabadlábra helyezett lengyelek útján – jelentéseket küldött Varsóba, amelyeket a lengyel ellenállási mozgalom vezetői 1941 márciusától Londonba is eljuttattak. Ezek voltak az első hiteles hírek az Auschwitzban végbemenő borzalmakról, az akkor még elsősorban lengyelek és szovjet hadifoglyok ellen elkövetett gyilkosságokról. Ilyen alkalom adódott például 1942 áprilisában, amikor Stefan Bielecki juttatott el egy Pilecki által írott jelentést az AK vezérkarának, vagy 1942. június 20-án, amikor három lengyel – Kazimierz Piechowski, az AK katonája, Stanisław Gustaw Jaster főhadnagy és Józef Lempart wadowicei lelkész – és egy ukrán autószerelő, Eugeniusz Bendera, hajtottak végre sikeres (és látványos) szökést Auschwitzból. Az AK vezérkarának szánt jelentését Pilecki ezúttal Jasterre bízta.

A sikeres szökések sorozata a Gestapót a ZOW-tagokkal szembeni kíméletlen fellépésre készítette. Több személyt kivégeztek. Pilecki ekkor határozta el, hogy maga is megszökik Auschwitzból, és személyesen próbálja rábeszélni az AK parancsnokait a haláltábor megtámadására és a foglyok kiszabadítására. Witold Pilecki végül 1943. április 27-én, Jan Redzejel és Edward Ciesielskivel együtt, a táboron kívüli pékségben töltött éjjeli műszak

⁵ Danuta CZECH (szerk.), *Auschwitz chronicle 1939–1945*, London–New York, I. B. Tauris & Co. Ltd., 1990, 362.

⁶ Henryk S WIEBOCKI, *Informing the world about Auschwitz*, lásd http://en.auschwitz.org.pl/h/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=12&limit=1&limitstart=9; letöltve 2010. szeptember 28.

alkalmával lépett akcióba: lefegyverezték az őrséget, elvették papírjaikat, elvágták a telefonkábel, és megszöktek.

Pilecki néhány nappal később jelentést tett az AK parancsnokainak. 1943 augusztusában pedig összeállított egy később „W-Jelentés” vagy „Witold-jelentés” néven ismert kétrészes dokumentumot, amelyet a ZOW-val együttműködő lengyel földalatti mozgalmak tagjai is aláírtak. A tábor megtámadásának tervét Pilecki felettesei irreálisnak ítélték és elutasították. A jelentést viszont, akárcsak a korábbiakat, az AK továbbította Londonba az emigráns lengyel kormánynak, amelytől a szövetséges kormányok is megkapták.⁷ Pilecki jelentéseit a londoni Office of Strategic Services (OSS, Stratégiai Szolgálatok Hivatala) is megkapta.

Pilecki önfeláldozó munkájának köszönhetően tehát a brit és az amerikai kormány, valamint a nyugati szövetséges hatalmak hírszerző szolgálatai idejekorán pontos információkhoz jutottak mindarról, ami Auschwitzban végbement.⁸ Információit és megállapításait azonban túlzóknak ítélték, és azoknak különös jelentőséget nem tulajdonítottak.⁹

Witold Pilecki Auschwitzból továbbított információit eredeti formájukban, lengyel nyelven is csak az 1990-es években kezdték közzétenni,¹⁰ 1945-ben írt, korábbi jelentéseit összegező lengyel nyelvű beszámolóját pedig először 2000-ben publikálták.¹¹

6. *Jan Redzej*, Pileckivel együtt szökött meg Auschwitzból, s az AK-vezérkarnak külön jelentésben számolt be a haláltábor valóságairól.¹²

7. *Edward Ciesielski*, Pileckivel együtt hajtott végre sikeres szökést, majd szintén külön jelentést írt az AK-vezetők számára.¹³

8. *Stanisław Chybicki*, akit az AK tagjaként 1942 kora őszén fogott el a Wehrmacht, s akit Auschwitzban 1942. szeptember 4-én 62 933-as sorszámmal vettek nyilvántartásba, 1943

⁷ Witold Pilecki jelentéseinek adatait a londoni emigráns lengyel kormány illegális varsói képviselete, a Delegatura által szerkesztett bulletin, az *Informacja Bielska* különböző számai is ismertették.

⁸ Jan Karski AK-hadnagy a háború idején kétszer is Londonba jutott, ahol az emigráns lengyel kormány mellett a brit politikusokat és a Külügyminisztériumot is tájékoztatta mindarról, ami a náci haláltáborokban zajlik. Második útján, 1943 nyarán Washingtonban is megfordult, ahol július 28-án F. D. Rooseveltt is fogadta. Karski tájékoztatta az elnököt arról, hogy Lengyelországban a nácik már több mint 1,8 millió zsidót megöltek, s hogy Európa teljes zsidó lakosságának kiirtását tervezik. Információi mások mellett Pileckitől származhattak. Vö. BRAHAM, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, Budapest, Belvárosi, 1997, 789.

⁹ Raul HILBERG, *The Destruction of the European Jews*, New Haven, CT, Yale University Press, 2003, 1212.

¹⁰ Auschwitz hőseit a szovjetek által irányított lengyel hatalom 1948. május 15-én kémkedésért (valójában kommunistaelenességért) halálra ítélte. Tíz nappal később kivégezték.

¹¹ Adam CYRA, *Ochotnik do Auschwitz – Witold Pilecki 1901–1948*, Oswiecim, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Rodzin Oswiecimskich, 2000.

¹² S WIEBOCKI, *i. m.*

¹³ Uo.

májusában szökött meg a haláltáborból. „Pillanatsfelvételek Auschwitzból” című jelentése ugyancsak az AK-vezérkar asztalára került.¹⁴

9. *Jerzy Tabeau (Tabau)*, aki 1942. március 26. óta Jerzy Wesolowski (Wesolowski) néven, 27 173-as sorszámmal volt politikai fogoly Auschwitzban, s aki onnan 1943. november 19-én szökött meg. Egyik lengyel fogolytársával rövidzárlatot idéztek elő a szögesdrótkerítésben, majd azt kivágva távoztak a lágerből. 1943 decemberében és 1944 januárjában írt beszámolóját sikerült kijuttatnia Svájcba, és az később „a lengyel őrnagy” jelentéseként vált ismertté. A dokumentumot főként az emigráns lengyel kormány és különböző zsidó szervezetek terjesztették; 1944 augusztusában Genfben stencilgéppel sokszorosították,¹⁵ 1944 novemberében pedig Washingtonban¹⁶ publikálták.

10. *Siegfried Lederer*, aki 1944. április 5-én szökött meg Auschwitzból Viktor Pestek csernovici román-német SS káplár segítségével. Feladata volt, hogy figyelmeztesse a Theresienstadt gettójában élő zsidókat és a genfi Nemzetközi Vöröskereszt központját az auschwitzi valóságról. Információit sikerült eljuttatnia a címzetteknek. A theresienstadti gettólakók abban a tévhitben éltek ugyanis, hogy az Auschwitzba deportált zsidók viszonylag jól élnek. Nincs tudomásunk arról, hogy Lederer üzenete nyomtatott formában megjelent volna.¹⁷

11. *Alfred Wetzler* szlovák zsidó, aki 1942. április 13-án érkezett Auschwitzba, és ott a 29 192-es sorszámmal kapta. Walter Rosenberggel együtt, 1944. április 7-én szökött meg a haláltáborból. Április utolsó napjaiban együtt számoltak be Zsolnán tapasztalataikról a pozsonyi zsidó vezetőség küldöttjének. Későbbi (irodalmi) álneve Jozef Lánik volt.¹⁸

12. *Walter Rosenberg* szlovák zsidó, akit 1942. június 30-án deportáltak Auschwitzba, és ott a 44 070-es sorszámmal kapta. Wetzlerrel együtt, 1944. április 7-én szökött meg a haláltáborból. A háború idején a Rudolf Vrba álnevet viselte, s ezt később hivatalosan is felvette. A Vrba–Wetzler-jelentést igen gyorsan sikerült kijuttatni Svájcba és a Vatikánba is. Azt előbb 1944

¹⁴ Uo.

¹⁵ Abraham SILBERSCHNIG, *Die Judenaustragung in Polen*, IX, Dritte Serie, Geneva, 1944.

¹⁶ Executive Office of the President, *German Extermination Camps – Auschwitz and Birkenau*, Washington, DC, War Refugee Board, November 1944.

¹⁷ Lásd <http://jewishfederationpittsburgh.org/page.aspx?id=148359>; letöltve 2010. október 2.

¹⁸ Henryk WIEBOCKI, *Informing the world about Auschwitz*, lásd http://en.auschwitz.org.pl/h/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=12&limit=1&limitstart=9; letöltve 2010. szeptember 28.

májusában, Genfben, Abraham Silberschein, a Zsidó Világkongresszus delegátusa, később pedig, 1944. novemberében – „a lengyel őrnagy” jelentésével együtt – a War Refugee Board (WRB, Háborús Menekültügyi Bizottság) publikálta.¹⁹

13. *Czesław Mordowicz* lengyel zsidó, akit 1942. december 17-én hurcoltak Auschwitzba, hogy aztán ott a 84 216. számú fogollyá váljon. 1944. május 27-én szökött meg a lágerből **Arnošt** Rosin szlovák zsidóval együtt. Június 6-án, a normandiai partraszállás napján érkeztek Szlovákiába, ahol tapasztalataikat szintén jegyzőkönyvben összegezték.²⁰

14. **Arnošt** Rosin szlovákiai zsidó, aki 1942. április 17-én került Auschwitzba, és ott a 29 858-as sorszámot kapta. *Czesław* Mordowiczcsal együtt szökött meg 1944. május 27-én. A szlovákiai Liptószentmiklóson közösen készített, s főképpen a haláltáborban 1944 áprilisában és májusában végbement történésekre összpontosító jelentésüket a szlovák zsidó vezetőknek szintén sikerült Nyugatra juttatniuk.²¹

Joggal feltételezhetjük, hogy a náci haláltáborokról a nyugati sajtóban megjelent, a tágabb vagy szűkebb nyugati közvélemény tudomására jutott információk forrását a fenti jelentések, illetve néhány esetben az ezek alapján a londoni emigráns lengyel kormány, a svájci zsidó szervezetek, valamint nyugati diplomaták és mások által készített és publikált összefoglalók képezték.²² A lengyelországi Zsidó Szocialista Párt (Bund) például 1942 májusában küldött jelentést Londonba arról, hogy a németek megkezdték a lengyelországi zsidó lakosság megsemmisítését, s hogy mintegy 700 ezer személyt már meg is gyilkoltak. Ez utóbbi jelentésből a BBC 1942. június 2-án és 26-án közölt részleteket, de beszámolt róla a *Daily Telegraph*, a *Jewish Telegraphic Agency* (JTA) és a *New York Times* is.²³

A szélesebb nyilvánosságot elérő első információkat²⁴ a nácik által Európában véghezvitt genocídiumról a *New York Times* 1942 őszén közölte, ezek egyikét éppen Ignacy Szwarcbart,

¹⁹ *Tatsachenbericht über Auschwitz und Birkenau*, Geneva, May 17, 1944. Franklin Delano Roosevelt Library, New York, War Refugee Board Collection, Box no. 61, Misc. Docs. and Reports – Poland, 5117144, General Correspondence of R. McClelland, War Refugee Board file.

²⁰ **WIEBOCKI**, *i. m.*

²¹ Uo.

²² Lásd például *The German Occupation of Poland. Extract of Note Addressed to the Governments of the Allied and Neutral Powers on May 3, 1941*; **Oświ** **cim** Concentration Camp, *Polish Fortnightly Review*, Polish Ministry of Information and Documentation, November 15, 1941.

²³ **BRAHAM**, *i. m.*, 770.

²⁴ EXTIRPATION OF JEWS EXPECTED IN NORWAY; Two Are Accused of Slaying Quisling Border Guard, *The New York Times*, October 24, 1942; a nyugati sajtóban megjelent korai (1942) vészjelzéseket felsorolja Yehuda **BAUER**, *A History of the Holocaust*, New York–London–Toronto–Sydney, Franklin Watts, 1982; a

az emigráns lengyel kormány egyik zsidó tagja által 1942. november 25-én Londonban nyújtott tájékoztatás alapján.²⁵ Több jel mutat arra, hogy az információk forrását Pilecki 1942. áprilisi vagy júniusi jelentése képezte.

Egyébként aznap, 1942. november 25-én, a New York-i napilap a Stephen Wise rabbi sajtóértekezletén elhangzottakat ismertette,²⁶ miszerint a washingtoni Külügyminisztérium megvizsgálta és megerősítette azokat a jelentéseket, amelyek az európai zsidóság náciak által történő kiirtásáról adtak hírt, s amelyek feltehetően ugyancsak Pileckitől származhattak.

A *New York Times* egy hónappal később arról is hírt adott, hogy a Népszövetség több tagja nyilatkozatban ítélte el az európai zsidóság „hidegvérrel végrehajtott megsemmisítésének német politikáját”.²⁷

Az amerikai kormányt egyébként Gerhart M. Riegner, a Zsidó Világkongresszus főtitkára és svájci képviselője is már jóval korábban, 1942 augusztusában tájékoztatta a német „végső megoldás” programjáról, a washingtoni Külügyminisztérium azonban információit fantáziadús háborús híresztelésnek minősítette.²⁸ Riegner megbízható német forrásból²⁹ szerzett tudomást a náci tervekről, és információit a genfi amerikai konzulátus útján juttatta el a Külügyminisztériumnak, londoni kerülővel pedig Stephen Wise rabbinak is. Londont Chaim Pozner, a Palesztina Hivatal³⁰ genfi társigazgatója értesítette, aki – Edgar Salin bázeli egyetemi tanár útján – Arthur Sommer antifasiszta Wehrmacht-alezredestől szerzett tudomást a „végső megoldás” programjának részleteiről.³¹

holokauszttal kapcsolatos amerikai sajtóhírek összefoglalójáért lásd Deborah LIPSTADT, *Beyond Belief: The American Press and the Coming of the Holocaust*, New York, The Free Press, 1986.

²⁵ SLAIN POLISH JEWS PUT AT A MILLION; One-third of Number in Whole Country Said to Have Been Put to Death by Nazis ABATTOIR FOR DEPORTEES Mass Executions, Killing by Injection of Air Bubbles Described in Reports, *The New York Times*, November 26, 1942; az információkat a BBC és a londoni *Times* is részletesen ismertette.

²⁶ WISE GETS CONFIRMATION: Check with State Department on Nazis' 'Extermination Campaign', *The New York Times*, November 25, 1942.

²⁷ 11 ALLIES CONDEMN NAZI WAR ON JEWS; United Nations Issue Joint Declaration of Protest on 'Cool-Blooded Extermination', *The New York Times*, December 18, 1942.

²⁸ Részletekért lásd Walter LACQUEUR, *The Terrible Secret: Suppression of Truth About Hitler's Final Solution*, New York, Henry Holt & Co., 1998; David S. WYMAN, *The Abandonment of the Jews*, New York, The New York Press, 1998.

²⁹ Eduard Schulte német gyáriparos 1942. augusztus 1-jén tájékoztatta Riegnert arról, hogy Hitler megparancsolta az európai zsidóság kiirtását, s ehhez a náciak cianhidrogén-savat akarnak használni. Vö. BRAHAM, *A népiértés politikája*, Budapest, Belvárosi, 1997, 772.

³⁰ Egyéb elnevezései: PALMUT, Palamt.

³¹ Vö. Edgar SALIN, Über Arthur Sommer, der Menschen und List-Forscher, *Mitteilungen der List Gesellschaft*, Basel, 1967/4–5, 81–90.

Később, 1943 januárjában a berni amerikai külképviselet konkrétumokat tartalmazó jelentést küldött Washingtonnak arról, hogy a nácik által elfoglalt országokban, de különösképpen a lengyelországi lágerekben miképpen zajlik a zsidóság megsemmisítése.³²

A különböző jelentések rendre eljutottak a vezető amerikai és brit politikusok íróasztalaira, továbbá az amerikai, brit és palesztinai zsidó szervezetek irányítóihoz, a „szabad világ” azonban néma maradt, semmilyen ellenlépést nem tett. A szövetséges hatalmak álláspontja az volt, hogy az erőforrásokat nem mentési akciókra, hanem a nácik legyőzésére kell összpontosítani, hiszen a győzelem minden egyebet meg fog oldani.

A Vrba és Wetzler sikeres 1944. áprilisi szökése után Zsolnán felvett jegyzőkönyv Svájcba jutása és onnan történő terjesztése nyomán százával jelentek meg viszont a sajtócikkek a náci táborokban véghezvitt népiirtásról. Ezek egyikét szintén a *New York Times* közölte 1944. július 6-án, egy nappal azelőtt, hogy Horthy Miklós végre leállította a deportálásokat.³³

Mit nevezünk ma Auschwitz-jegyzőkönyvnek?

Bár a fentebb felsorolt auschwitz-i jelentésírók kivétel nélkül már a háború idején írásban rögzítették auschwitz-i tapasztalataikat, és jelentéseiket különböző döntéshozóknak átadták, az általuk készített dokumentumok egy része a 20. század során nem került publikálásra. E tény következménye az is, hogy „Auschwitz-jegyzőkönyv” néven mindmáig csak három dokumentum szorított magának helyet a történetírásban.

Ezek a jelentések nem kronológiai rendben kaptak sorszámot, hanem mindmáig talán az érintett közösségek vagy a szövetséges kormányok által megállapított fontossági sorrend szerint említik őket. Így lett a Vrba–Wetzler-jelentés „az első”, a Mordowicz–Rosin-jelentés „a második”, és a Tabeau-féle jelentés „a harmadik” Auschwitz-jegyzőkönyv. Mi több, a nürnbergi perben a Vrba–Wetzler-jelentés, a Mordowicz–Rosin-jelentés és „a lengyel őrnagy” jelentése összefüggő bizonyítékként került bemutatásra.

A jelen tanulmánynak nem célja sem ezt az immár bevett számozást megváltoztatni, sem az Auschwitz-jegyzőkönyvek kategóriájába más dokumentumokat is besorolni, noha ez mindenképpen megfontolás tárgyát képezhetné. Célunk elsősorban annak kiderítése, hogy a

³² American Legation in Bern, Switzerland. *Telegram to Sumner Welles, Undersecretary of State, Confirming Reports of Mass Executions of Jews in Poland*, No. 482, January 21, 1943; lásd <http://www.pbs.org/wgbh/amex/holocaust/filmmore/reference/primary/newsinjanuary.html>

³³ Daniel T. BRIGHAM, TWO DEATH CAMPS PLACES OF HORROR; German Establishments for Mass Killings of Jews Described by Swiss Sources, *The New York Times*, July 6, 1944.

három jegyzőkönyv és az Auschwitzból származó többi jelentés Magyarországon eljutott-e egyáltalán döntéshozó vagy a társadalmat befolyásolni képes személyekhez, s ha igen, kikhez és mikor.

Az említett jelentések megszületésének és terjesztésének ismertetett körülményei világosan bizonyítják, hogy 1944. március 19-én, Magyarország német megszállásának idején, a dokumentumok jelentős többségét – és következésképpen a náci haláltáborok tényeit – Nyugaton már ismerték.

Mely jelentések jutottak el Magyarországra?

A magyarországi zsidóság a német megszállásig abban a tévhitben élt, hogy németországi, lengyelországi és más európai országokban élő hitsorsosainak tragédiáját elkerülheti, s hogy a Horthy-rendszer zsidóellenes jogszabályai dacára túlélheti a nehéz időket.

Bár a lengyel, a szlovák és az osztrák zsidó menekültek a magyar zsidóság vezetőit folyamatosan tájékoztatták a nácik által megszállt területeken fogatosított intézkedésekről, üldözésekről, gettózásokról, deportálásokról és tömeges kivégzésekről, s a Vatikán, a nemzetközi szervezetek, valamint a szövetséges diplomáciai testületek tagjai pontosan ismerték a náci genocídium realitását, a magyarság és benne a magyar zsidóság a hírekről csak foghíjasan értesült, és voltaképpen a hírtöredékekről sem kívánt tudomást venni. A cionista Budapesti Segélyező- és Mentőbizottság (Va'adat Ezrah Vehatzalah, röviden Vaada) már a deportálás előtti években is, gyakorlatilag 1942 óta, folyamatosan kapott és továbbított Svájcba és Isztambulba lengyel és szlovák menekültektől származó jelentéseket, anélkül azonban, hogy azok információtartalmának különösebb figyelmet vagy nyilvánosságot biztosított volna. Hasonlóan jól informáltak voltak a budapesti ortodox zsidó vezetők is, de ők sem cselekedtek. Valamennyien úgy vélték, hogy ami Lengyelországban végbemegy, az Magyarországon soha nem történhet meg. Ennek eredményeképpen az Auschwitzba deportált több mint 437 ezer magyar zsidó döntő többsége a „végső megoldásról” semmiféle információval nem rendelkezett, és deportálását megelőzően Auschwitzról soha nem is hallott.³⁴

Jelenlegi ismereteink szerint valószínűnek látszik, hogy Magyarországra nem jutott el mindhárom „Auschwitzi jegyzőkönyv”: „az első”, a Vrba–Wetzler-féle bizonyíthatóan igen, „a másodikat”, a Mordowicz–Rosin-félet, valamint „a harmadikat”, a Jerzy Tabeau-nak

³⁴ KARSAI László, *Holokauszt*, Budapest, Pannonica, 2001, 279–280.

tulajdonítottat viszont kevésbé valószínű, hogy Budapesten szélesebb körben olvasták volna. Más kérdés persze, hogy e dokumentumok birtokosai a jegyzőkönyveknek mekkora nyilvánosságot biztosítottak.

A legnagyobb nyilvánosságot kétségkívül a Vrba–Wetzler-jelentés kapta. Bár ebből a jegyzőkönyvből az idők során többen is idéztek, egyesek pedig hosszabb-rövidebb részleteit is (olykor pontatlanságokkal) közreadták,³⁵ a tényekkel történő őszinte szembenézésre és a magyar társadalom felelősségvállalási hajlamára nézve igen sokatmondó, hogy e dokumentumok teljes szövegének magyar nyelvű, körültekintő kritikai publikálására csak 2005-ben került sor.³⁶

Hogyan készültek a jegyzőkönyvek?

1. A Vrba–Wetzler-jelentés (az első Auschwitz-jegyzőkönyv)

A jegyzőkönyv felvételének és terjesztésének történetét több forrásból is ismerjük.

A két auschwitzi fogoly a Gutman-féle holokauszt-enciklopédia szerint 1944. április 7-én szökött meg a haláltáborból,³⁷ a Laqueur-féle enciklopédia viszont a szökés időpontját április 10-ére teszi,³⁸ mert a két fogoly gyakorlatilag akkor hagyta el a tábort, ahol 7-e óta rejtőzködtek. Mindkét munka egyetért viszont abban, amiről a Londonban, 1963-ban megjelentetett memoárkötetében³⁹ maga Vrba is beszámolt, és pedig hogy emlékezése szerint ő és Wetzler 1944. április 25-én, Zsolnán, egymástól elkülönítve diktálták le szlovák nyelvű beszámolóikat, amelyekben – a zsidók kifosztásától a gázkamrákig, a krematóriumoktól az emberi hamu felhasználásáig, illetve az általuk 1 765 000-re becsült kivégzettek lélekszámaig – Auschwitz valamennyi borzalmáról részletes tájékoztatást nyújtottak. A beszámolókból Oskar Krasznánszky (Krasznányánszky Oszkár; Oscar Karmel) vegyésztechnikus, a pozsonyi

³⁵ Lásd például MUNKÁCSI Ernő, *Hogyan történt?*, Budapest, Renaissance, 1947, 88–110; BAJTAY Péter (szerk.), *Emberirtás, embermentés: svéd követjelentések 1944-ből. Az Auschwitzi Jegyzőkönyv*, Budapest, Katalizátor Iroda, 1994, 44–75; SZENES Sándor, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*, 2., bőv. kiad., Budapest, BFI, 1994, 335–364.

³⁶ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, kiad., tanulm. HARASZTI György, Budapest, Múlt és Jövő, 2005.

³⁷ Robert ROZETT, Auschwitz Protocols, in Israel GUTMAN (szerk.), *Encyclopedia of the Holocaust*, I, Macmillan, New York, 1995, 121–122. Rozett a szövekkben csak a Vrba–Wetzler- és a Mordowicz–Rosin-jelentést említi „Auschwitz-jegyzőkönyv” gyanánt.

³⁸ Herbert ROSENKRANZ, Auschwitz, in Walter LAQUEUR–Judith Tydor BAUMEL, *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven–London, Yale University Press, 2001, 43.

³⁹ Rudolf VRBA–Alan BESTIC, *I Cannot Forgive*, London, Sidgwick and Jackson–Anthony Gibbs and Phillips, 1963, 248; lásd még VRBA, *I Escaped from Auschwitz*, Fort Lee, NJ, Barricade Books Inc., 2002.

Zsidó Tanács képviselője Gutman szerint harminc-, Laqueur szerint negyvenoldalas dokumentumot készített.

Jóval pontosabb képet kínált a történetről Randolph L. Braham, aki elsőként foglalta össze a különböző források által közöltek. A magyar zsidóság tragédiájáról szóló átfogó és részletes munkájában⁴⁰ Braham – Vrba említett memoárjára, Wetzler könyveire⁴¹ és Krasňanský 1970-es izraeli nyilatkozatára⁴² alapozva – megállapította: mindkét fogoly írnokként dolgozott Auschwitzban, s ennek köszönhetően a beérkező szállítmányokról, az áldozatok szelektálásáról és azok megsemmisítéséről pontos információkat szerezhetett. Eszerint Vrba és Wetzler április 21-én érkezett szlovák földre, ahol őket április 25-én, a Zsidó Tanács zsolnai irodájában Oskar (Jirmijáhu) Neumann, a pozsonyi Zsidó Tanács elnöke, továbbá Oskar Krasňanský, Ervin (Erwin) Steiner, a zsolnai Zsidó Tanács egyik vezetője, továbbá Hexner, a helyi tanács tisztviselője hallgatta ki. Történeteiket összevetették és ellenőrizték. A kikérdezés másnap, április 26-án folytatódott, majd nyilatkozataikból Krasňanský ugyanaznap részletes német nyelvű beszámolót készített, amelyet Steiner Ervinné legévelt.

Az így elkészült szöveg pontos adatokat tartalmazott a tábor létesítményeiről, a transzportok érkezéséről, szelektálásáról, az újonnan érkezettek tetoválásáról, a tábor irányításának rendszeréről, valamint az elgázosításról és a holttestek elhamvasztásáról. A dokumentum felsorolta az 1942 áprilisa és 1944 áprilisa között Auschwitz-Birkenauban érkezett és ott elgázosított zsidók hozzávetőleges lélekszámát és származási helyét, és tartalmazta a fontosabb épületek vázlatos tervrajzait. A jegyzőkönyv bevezetőjében Krasňanský ismertette a két szökevény életrajzi adatait, szavatolta beszámolójuk hitelességét és pontosságát, a függelékben pedig felszólította a szövetséges államokat, hogy bombázzák az auschwitzi krematóriumokat és az oda vezető vasútvonalakat.⁴³

Ezzel szemben 2004-ben megjelent munkájában Linn azt állította,⁴⁴ hogy a két szökevény kihallgatása április 24-én kezdődött, amikor a németül is jól beszélő Oskar Neumann Vrba-t és Wetzler-t elkülönítette, és beszámolóik írásba foglalására kérte őket. E forrás szerint a jegyzőkönyveket a későbbiek során többször átírták. Ez Kárný szerint⁴⁵ is igaz; bizonyítéka, hogy a jegyzőkönyv megszületésének történetét Wetzler már 1946-ban ekképpen ismertette,

⁴⁰ BRAHAM, *i. m.*, 784–792.

⁴¹ Jozef (Jozef) LANIK, *Osviecim, hrobka styroch milionov ludi*, Košice, Poverenictve SNR, 1946; Uő, *Co Dante nevidel*, Bratislava, Osveta–SC SPB, 1964.

⁴² Oskar Krasňanský nyilatkozata (cseh nyelvű jegyzőkönyv), The Hebrew University of Jerusalem, The Institute of Contemporary Jewry, Oral History Division, 3. sz. katalógus, 1970, 120., 410. sz. S. E.

⁴³ BRAHAM, *i. m.*, 785.

⁴⁴ Ruth LINN, *Escaping Auschwitz. A Culture of Forgetting*, Ithaca, NY–London, Cornell University Press, 2004.

⁴⁵ Miroslav KÁRNÝ, The Vrba and Wetzler report, in Michael BERENBAUM–Yisrael GUTMAN (szerk.), *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Bloomington, Ind., Indiana University Press, 1994, 552–566; a szerző szerint a szlovák nyelvű beszámolók nem maradtak fent.

és ezt később is megerősítette.⁴⁶ Kárný úgy tudta, hogy a jegyzőkönyv legkésőbb április 28-ra elkészült.⁴⁷ Linn szerint a jegyzőkönyv végső, harminckét oldalas német változatát Krasňanský állította össze, április 27-ére,⁴⁸ Steinerné (Kárný szerint Gisela, Haraszi szerint Ibolya) segítségével, aki gépíróként vett részt a munkában.

Idézett 2005-ös munkájában Haraszi azt állította, hogy a Vrba és Wetzler beszámolója alapján készült jegyzőkönyvet április 25/26-án vették fel. Ez szerinte úgy történt, hogy az április 25-én Zsolnára érkezett szökevények április 25-én és 26-án szlovák nyelven mindenről részletesen beszámoltak Krasňanskýnak, aki gyorsírással feljegyezte információikat, majd azokat immár Vrba és Wetzler távollétében Steinernének írógépbe diktálta. Másnap a két szökevényt újra kihallgatták, immár Neumann jelenlétében, aztán a beszámolókról készített jegyzetek alapján Krasňanský egységes szöveggé szerkesztette a jegyzőkönyvet – amely Wetzler beszámolójával kezdődik, a két szökevény közös információival folytatódik, és Vrba személyes közléseivel fejeződik be –, s azt lediktálta Steinernének.⁴⁹

Vrba 1997-ben azt állította, hogy a jegyzőkönyv eredetileg szlovák nyelven készült el, s annak utolsó, mintegy hatvanoldalas változatát április 27-én gépelték le, Krasňanský pedig ezzel a változattal utazott vissza Pozsonyba, ahol elkészítette a huszonnyolc oldalas német nyelvű változatot.⁵⁰ Ezt követően a dokumentumot a szlovákiai Zsidó Tanács „munkacsoportja” (Pracovná Skupina) azonnal sokszorosította, és hozzáfogott terjesztéséhez. Az egyik példányt Krasňanský április 28-án adta át az éppen Pozsonyban tartózkodó Kasztner Rezső Vaada-vezetőnek.

Ugyanakkor a jegyzőkönyvet Michael Beer Dov Weissmandel nyitrai ortodox rabbi, a Pracovná Skupina egyik vezetője lefordította jiddisre, és ezt a változatot a munkacsoport döntése értelmében elküldték a Szohnut (Szohnut Hajehudit, Jewish Agency, Zsidó Ügynökség) isztambuli kirendeltségének, Nathan Schwalbnak, a genfi Haluc iroda vezetőjének, és a londoni zsidóság szervezetének is. A dokumentumot Genfből a WRB washingtoni központjába is továbbították. Ebből a forrásból kapta meg a német nyelvű dokumentumot Giuseppe Burzio, a Vatikánnak az önálló szlovák államhoz kirendelt képviselője (hogy továbbítsa a Vatikánba), továbbá Mario Martilotti, a svájci vatikáni nunciátúra képviselője, aki június közepén különleges megbízatással járt Pozsonyban, és aki

⁴⁶ Lásd LANIK, *Osviecim, hrobka styroch milionov ludi*, id. kiad., 74; KÁRNÝ, *i. m.*, 564.

⁴⁷ KÁRNÝ, *i. m.*, 556.

⁴⁸ LINN, *i. m.*, 27.

⁴⁹ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, kiad., tanulm. HARASZI, Budapest, Múlt és Jövő, 2005, 6, 8.

⁵⁰ Rudolf VRBA, *The Preparations for the Holocaust. An Eyewitness Account*, in BRAHAM–Attila PÓK (szerk.), *The Holocaust in Hungary. Fifty Years Later*, New York, Columbia University Press, 1997, 254.

Vrbát és Mordowiczot a szentgyörgyi (Svaty Jur) piarista rendházban személyesen is kihallgatta.

Kasztner Rezsőtől a pozsonyiak azt várták, hogy a jegyzőkönyv példányait eljuttassa Horthy Miklós kormányzóhoz és Serédi Jusztinián bíboroshoz.⁵¹

A Vrba–Wetzler-jegyzőkönyvet már 1944 nyarán idézték a nyugati lapok, részletes ismertetésére azonban – a WRB-hez eljutott többi jegyzőkönyvvel együtt – az amerikai és a nemzetközi sajtóban csak 1944. november végén került sor.⁵²

Az elmúlt években többen is vizsgálták a jelentés tartalmát, és abban számtalan pontatlanságot, a két szökevény háború utáni nyilatkozataiban pedig sok ellentmondást állapítottak meg.⁵³

2. *A Mordowicz–Rosin-jelentés* (a második Auschwitz-jegyzőkönyv)

A lengyel és a szlovák zsidó fogoly – 1944. május 27-i sikeres szökésüket követően – június 6-án érkezett meg Szlovákiába. Auschwitz tapasztalataikról Liptószentmiklóson Boby Reich helyi zsidó vezető otthonában szintén Krasnanskynak számoltak be, aki kikérdezte őket, válaszaikról jegyzeteket készített, majd információikat Pozsonyban, július 10-én német nyelvű jegyzőkönyvben foglalta össze.⁵⁴

Ez a dokumentum főképpen az áprilisi-májusi időszak történéseire összpontosított, és először adott hírt arról, hogy a magyarországi deportáltak első transzportja május 10-én Auschwitzba érkezett, de ennek valamennyi tagját életben hagyták, és munkára osztották be. Szintén ebből a jelentésből értesültek a címzettek arról, hogy május 15. és 27. (szökésük napja) között, Magyarországról naponta mintegy 14-15 ezer zsidó érkezett, akiknek 90%-át egyenesen a gázkamrákba küldték.⁵⁵

3. *A Tabeau-jelentés avagy „a lengyel őrnagy jelentése”* (a harmadik Auschwitz-jegyzőkönyv)

Tulajdonképpen ez volt időrendben az első dokumentum a „jegyzőkönyv” elnevezést viselő három közül. A „lengyel őrnagy” az állítólag francia származású krakkói orvostanhallgató,

⁵¹ BRAHAM, *A népiirtás politikája*, Budapest, Belvárosi, 1997, 786.

⁵² *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 20, 68, 70; WRB, November 1944, id. kiad.; U.S. BOARD BARES ATROCITY DETAILS TOLD BY WITNESSES AT POLISH CAMPS, *The New York Times*, November 26, 1944.

⁵³ Lásd *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 32, 34.

⁵⁴ Erich KULKA, Five Escapees from Auschwitz, in Yuri SUHL (szerk.), *They Fought Back. The Story of the Jewish Resistance in Nazi Europe*, New York, Crown, 1967, 207–211; lásd még BRAHAM, *i. m.*, 786.

⁵⁵ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 54, 56.

Tabeau (vagy Tabau) fedőneve volt, akit egy ellenállási csoportosulás tagjaként vettek őrizetbe, majd Auschwitzba hurcoltak.

Megjárta Auschwitz főtáborát és Auschwitz-Birkenaut is, ahol 1943 áprilisától a tábor cigányoknak elkülönített részlegén, a „kórházban” írkokoskodott. 1943 novemberében azzal a céllal szökött meg, hogy a világot az Auschwitzba küldött transzportok sorsáról tájékoztassa. A „kórház” ablakából ugyanis jól látta a gázkamrákba tartó hosszú sorokat, valamint a holttestek szabadban történő elégetését. Jelentésében Tabeau beszámolt a transzportok megérkezéséről az auschwitzi rámpára, a szelektálásokról, a barbár elgázosításról, és a meggyilkolt zsidók lélekszámát 1,5 millióra tette.

Haraszi szerint⁵⁶ az eredetileg lengyel nyelvű jelentés terjedelme tizenhat oldal volt, francia források azonban hatvankilenc sűrűn írott oldalas dokumentumról tudnak, Tabeau francia származásáról viszont nem.⁵⁷

Nincs tudomásunk arról, hogy 1943 decemberében és 1944 januárjában írott jelentését Tabeau hol és milyen körülmények között vetette papírra, de arról igen, hogy hamis útlevéllal, Szlovákián át, március 19-én Budapestre érkezett. Ott zsidó összekötőjének átadta jelentését, majd visszatért Lengyelországba. Jelentése eljutott Londonba és Svájcba, ahol 1944 júniusában nagy hatást váltott ki.⁵⁸ 1944 novemberében a másik két jegyzőkönyvvel együtt Washingtonban publikálták, később azonban, az auschwitzi haláltábor felszabadításának ötvenedik évfordulóján, Tabeau úgy vélekedett, hogy erőfeszítései hiábavalóak voltak.⁵⁹

Kihez jutottak el a jegyzőkönyvek, és mikor?

1. *A Vrba–Wetzler-jelentés* (az első Auschwitz-jegyzőkönyv)

A legtöbb forrás egyetért abban, hogy a német nyelvű jegyzőkönyv egyik példányát a szlovákiai Zsidó Tanács vezetői április 28-án Pozsonyban átadták Kasztner Rezsőnek, a Vaada nevű cionista szervezet helyettes vezetőjének.⁶⁰ Vrba ehhez képest arról számolt be,⁶¹

⁵⁶ Uo., 5.

⁵⁷ Véronique SOULE, Jerzy Tabeau, le rapport d'un évadé, *Libération*, Janvier 25, 1995.

⁵⁸ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 24.

⁵⁹ SOULE, *i. m.*; a párizsi *Libération* tudósítójának Tabeau 1995-ben, Auschwitz felszabadulásának 50. évfordulóján elmondta: jelentése semmit nem változtatott, a tények bebizonyították. „Nem akartak tudni róla, kényelmesebb volt nem tudni, mert aki nem tudja, azt nem terheli semmilyen felelősség” – mondta. „Nekem legalább az az érzésem, hogy a saját háborúmat nem vesztettem el; megtettem, amit tudtam” – tette hozzá. Tabeau a Frankfurt am Main-i Auschwitz-perben is tanúskodott.

⁶⁰ Yehuda BAUER, *Jews for Sale? Nazi–Jewish Negotiations 1933–1945*, New Haven, CT, Yale University Press, 1994, 157; GUTMAN (szerk.), *Encyclopedia of the Holocaust*, I, Macmillan, New York, 1995, 121; REES, *Auschwitz: A New History*, New York, Public Affairs Press, 2005, 242–243; *Auschwitzi jegyzőkönyv*, kiad.,

hogy Neumann és Krasznánszky április 26-án biztosították őt: a jegyzőkönyvet Kasztner már kézhez is kapta.

Később azonban mind Neumann, mind Krasznánszky ellentmondóan nyilatkozott a Kasztnernek történő átadás dátumáról.⁶² Krasznánszky azt állította, hogy mielőtt Kasztner április 28-án este a jegyzőkönyv német nyelvű változatával visszautazott volna Budapestre, arra kérte őt, hogy a dokumentumot fordítsa le magyarra is. A szlovák zsidó vezető – későbbi nyilatkozata szerint – ezt a munkát mintegy két héten belül végezte el. Haraszi feltételezése szerint Kasztner olyan magyar használatra tömörített és egyben sarkított jegyzőkönyv elkészítését kérte Krasznánszkytól, amely nem csupán a szlovákiai zsidóságot érintő információkat tartalmazza.⁶³ A magyar változatot a pozsonyi zsidó vezető két héten belül futár útján juttatta el Budapestre.⁶⁴

Kétségtelen, hogy a jegyzőkönyv eljutott Budapestre. Bár visszaemlékezéseikben erről nem tettek említést, a dokumentumról a budapesti Zsidó Tanács tagjai már másnap reggel érdemben tárgyaltak.⁶⁵ Ezt egyébként Kasztner Pozsonyban is megígérte. Carl Lutz életrajzírója, Theo Tschuy svájci metodista lelkész szerint Kasztner nem tartotta vissza az információt. Tschuy 2000-ben azt állította,⁶⁶ hogy a Vaada-vezető a jegyzőkönyvet másnap, április 29-én, a Síp utca 12. szám alatt megtartott ülésen a tanácsstagok⁶⁷ kezébe adta. Korábban Erez is ugyanezt állította.⁶⁸ Csakhogy a Zsidó Tanács nem tartotta szükségesnek a közösség tagjainak őszinte felvilágosítását.

A Gerlach–Aly szerzőpáros szerint „Magyarországon a légkör, a hagyományok, a idő szorítása és a természeti adottságok is különösen kedvezőtlenek voltak ahhoz, hogy fegyveres

tanulm. HARASZTI, Budapest, Múlt és Jövő, 2005., 10, 36; a Vaada elnöke Komoly Ottó volt, de a szervezetet voltaképpen helyettese, Kasztner vezette.

⁶¹ VRBA–BESTIC, *I Cannot Forgive*, London, Sidgwick and Jackson–Anthony Gibbs and Phillips, 1963, 250.

⁶² BRAHAM, *i. m.*, 786, 805.

⁶³ HARASZTI, *Az „Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)”. Habilitációs előadás tézisek*, lásd http://www.or-zse.hu/phd/haraszti_habil_tezis.pdf; letöltve 2010. október 11.

⁶⁴ BRAHAM, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, Budapest, Belvárosi, 1997, 787; lásd még Cvi EREZ, Mikor és hogyan kerültek az auschwitzi jegyzőkönyvek Budapestre?, *Remény*, 1988/5, 19.

⁶⁵ BAUER, *i. m.*, 156–158.

⁶⁶ Theo TSCHUY, *Dangerous Diplomacy. The Story of Carl Lutz, Rescuer of 62,000 Hungarian Jews*, Simon WIESENTHAL előszavával, Grand Rapids, MI–Cambridge, Eerdmans, 2000, 79–81.

⁶⁷ A Zsidó Tanács tagjai voltak: Stern Samu, elnök (nagykereskedő, bankár, a Magyar Izraeliták Országos Irodája és a neológ Pesti Izraelita Hitközség elnöke), Pető Ernő (ügyvéd, a neológ Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese), Boda Ernő (ügyvéd, a neológ Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese), Wilhelm Károly (ügyvéd, a neológ Pesti Izraelita Hitközség elöljárója), Csobádi Samu (a neológ Budai Izraelita Hitközség elnöke), Kahán-Frankl Samu (rabbi, az Orthodox Izraelita Központi Iroda elnöke), Freudiger Fülöp (gyáros, a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség elnöke), Kahán Niszon (ügyvéd, a Magyarországi Cionista Szövetség elöljárója).

⁶⁸ EREZ a *Szombat* XIII(1995)/1. számában leszögezi: a jegyzőkönyv tartalmáról Komoly és Kasztner *azonnal* tájékoztatta a Zsidó Tanács vezetőit; idézi: *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 36.

ellenállás alakuljon ki”.⁶⁹ Ez azonban nem zárja ki azt, hogy például a Romániába történő menekülések vagy az elrejtőzések száma nagyságrendekkel növekedjen. Másfelől helytálló Gerlach és Aly azon megállapítása, miszerint a közösség tagjainak oroszánrésze „hitelenséggel fogadta” az ilyen jellegű beszámolókat,⁷⁰ így az Auschwitz-jegyzőkönyvek tartalmát is kételkedéssel fogadták volna. Tény viszont az is, hogy a Zsidó Tanács vezetőinek többsége elsősorban saját családjának menekülésében volt érdekelt, és azt remélte, hogy azt, ha más út nem adódik, a Kasztner által az SS-sel folytatott tárgyalások eredményeképpen nyílt lehetőséggel élve, mégis elérheti. A tárgyalásoknak azonban sokat ártott volna a teljes vagy akár a szélesebb nyilvánosság is, ez esetben ugyanis a németek nagy valószínűséggel azonnal megszakították volna az egyezkedést.

Az említett április 29-i ülésen Stern Samu, a tanács elnöke kétségeinek adott hangot, hogy a jegyzőkönyvben tartalmazottak valóban megtörténhetnek, s a dokumentumban leírtakat inkább két forrófejű fiatalember képzelgésének vélte. A tanács tagjai „halálra rémülten” elleneztek a jegyzőkönyv terjesztését, s azzal érveltek, hogy a lakosság félrevezetése, hamis információk terjesztése miatt a németek akár le is tartóztathatják őket. Megjátszották, hogy elfelejtették, mi is történt a lengyel zsidósággal, pedig arról Komoly Ottó és mások is már korábban tájékoztatták őket. Adolf Eichmann szavaiba kapaszkodtak, aki nem sokkal azelőtt biztosította őket, hogy a zsidóknak nem esik majd bántódásuk mindaddig, amíg a tanács biztosítja a közösség nyugalalmát. Egyetértettek abban, hogy a jegyzőkönyvet „elővigyázattal” kell kezelni, a közösséget pedig nem szabad vele felzaklatni.⁷¹ Hogy időt nyerjenek, a dokumentum magyarra történő lefordítását indítványozták, hogy a tanácstagok addig is gondolkodhassanak a helyzetről.⁷²

A Weissmandel rabbi által készített változat eljutott Freudiger Fülöphöz, a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség elnökéhez, aki a jeruzsálemi Eichmann-perben tett 1961-es tanúvallomásában elismerte, hogy Auschwitz realitásairól a rabbi őt május 10-én vagy 11-én levélben tájékoztatta.⁷³ Ugyanakkor közölte, hogy Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer már április végén részleteiben is ismertette vele a deportálások módszerét és célját.⁷⁴ Információit az ortodox vezető állítólag azonnal megosztotta a Zsidó Tanács tagjaival. Más alkalommal viszont azt hangoztatta, hogy a jegyzőkönyv egyik példányát

⁶⁹ Christian GERLACH–Aly GÖTZ, *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legvilkolása, 1944/1945*, Budapest, Noran, 2004, 246.

⁷⁰ Uo., 250.

⁷¹ Lásd például Alex WEISSBERG, *Advocate for the Dead. The Story of Joel Brand*, London, Andre Deutsch, 1958, 109.

⁷² TSCHUY, *i. m.*, 79–81.

⁷³ BRAHAM, *i. m.*, 787.

⁷⁴ F. K. KAUL, *Az Eichmann-ügy*, Budapest, Kossuth, 1965, 218.

Weissmandeltől csak június 8-án vagy 10-én kapta kézhez.⁷⁵ Ezzel szemben Braham idézi Gergely Györgyöt, a Zsidó Tanács és az SS közötti összekötőt, aki szerint Freudiger a jegyzőkönyvet már május elején megkapta.⁷⁶

A jegyzőkönyvet Kasztner – nagy rizikót vállalva – április végén Adolf Eichmann SS-alezredesnek, az európai és benne a magyarországi zsidóság megsemmisítése egyik fő irányítójának is megmutatta, amit utólag sokan a jegyzőkönyv terjesztésének egyik fő akadályaként emlegettek.⁷⁷ Vrba egyenesen azt állította, hogy emiatt rendelte el Eichmann a két szökevény élve vagy holtan történő elfogatását.⁷⁸

Kasztner hibát követett el, amikor a jegyzőkönyvet megmutatta Eichmann-nak. Ez utóbbi ugyanis megfenyegette, hogy annak terjesztése esetén megszakítja az SS és a cionisták közötti tárgyalásokat. Így a Vaada-vezető – aki ráadásul úgy látta, hogy a magyar zsidóság menthetetlen, sorsa megpecsételődött – mindent megtett annak érdekében, hogy a dokumentum ne kerüljön nyilvánosságra. Ennek ellenére Haraszti szerint valószínűnek látszik, hogy a jegyzőkönyv egyik másolatát Joel Brand 1944. május 18-án magával vitte Isztambulba, ahol másnap átadta azt Zeev Pomerantznak, a Szohnut küldöttjének. A Szohnut vezetői legkésőbb június elején a teljes igazságot tudhatták Auschwitzról.⁷⁹

Úgy tűnik, Kasztner a jegyzőkönyvet többeknek is megmutatta. Május elején például Carl Lutz budapesti svájci alkonzulnak, akinek hivatalában Komoly Ottó Vaada-elnök és Krausz Miklós (Mose), a Palesztina Hivatal vezetője is jelen volt. Komoly a magyarországi zsidó közösség tájékoztatását és védelmének megszervezését ajánlotta, ezt azonban Kasztner hevesen ellenezte. Komoly felvetését, hogy a közösség védelmébe a halucokat is vonják be, Krausz nem találta helyénvalónak. Végül arra jutottak, hogy Kasztnernek folytatnia kell az Eichmann-nal és az SS-vezetőkkel megkezdett tárgyalásokat, s meg kell próbálnia pénzért zsidó életet kivásárolni tőlük.⁸⁰

⁷⁵ Fülöp FREUDIGER, Five Months, in BRAHAM (szerk.), *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions*, Boulder–New York, Social Science Monographs–Institute for Holocaust Studies of The City University of New York, 1986, 262.

⁷⁶ BRAHAM, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, Budapest, Belvárosi, 1997, 805; Vö. GERGELY György, *Beszámoló a Magyarországi Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága munkájáról*, kézirat, 1945, 24.

⁷⁷ TSCHUY, *i. m.*, 83–84.

⁷⁸ VRBA–BESTIC, *I Cannot Forgive*, London, Sidgwick and Jackson–Anthony Gibbs and Phillips, 1963, 252, 263.

⁷⁹ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, kiad., tanulm. HARASZTI, Budapest, Múlt és Jövő, 2005, 34, 36.

⁸⁰ TSCHUY, *Dangerous Diplomacy. The Story of Carl Lutz, Rescuer of 62,000 Hungarian Jews*, Grand Rapids, MI–Cambridge, Eerdmans, 2000, 91–93; részletekért lásd NOVÁK Attila, Egy „ismeretlen” a magyar vészkorszak nyitányáról. Szilágyi Ernő memoárja, in MOLNÁR Judit (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, Budapest, Balassi, 2005, 219–246.

Később Kasztner megbánta, hogy nem tájékoztatta a zsidó tömegeket Auschwitz valóságáról. Titkárnőjének, Unger Lilinek 1944. július 15-én lediktált feljegyzésében bevallotta, hogy a deportáltak nem tudták, hova szállítják őket, mert elmulasztották nekik elmondani azt. Elismerte továbbá, hogy az állatokként elszállítottaknak azért kellett beszállniuk a vagonokba, mert „mi bízunk a tárgyalások sikerében”, s hogy ehelyett aktív ellenállást kellett volna szervezniük a fiatal halucok segítségével. Úgy vélte, hogy még ha ez nem vezetett volna is eredményre, legalább a becsületüket megmentették volna.⁸¹ Ezzel a megállapítással, s azzal, hogy Kasztner fő célja a „prominens zsidók” megmentése volt, aminek minden egyéb szempontot alárendelt, ma már a Vaada és Kasztner szerepét vizsgáló legtöbb szerző egyetért. A zsidó vezetők Lutzcal egyidejűleg Carl Ivan Danielsson svéd követnek és Per Anger követségi titkárnak is eljuttatták a jegyzőkönyvet vagy annak angol nyelvű kivonatát.⁸²

A Vrba–Wetzler-jelentés német nyelvű változatát máig nem tisztázott körülmények között⁸³ kapta kézhez április végén vagy május legelején⁸⁴ Soós Géza külügyminisztériumi tanácsos, az akkoriban szerveződő Magyar Függetlenségi Mozgalom nevű ellenállási csoport egyik vezetője. A dokumentumot Soós, szigorú titoktartás terhe alatt, átadta Éliás Józsefnek, aki a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Jó Pásztor Missziói Albizottsága (röviden Jó Pásztor Bizottság) lelkésztitkára volt. Soós Géza azt kérte Éliástól, hogy a jegyzőkönyvet fordítsa le magyarra, és gépeltessen belőle hat példányt. Az egyiket Soós a maga számára kérte,⁸⁵ a további öt példányt pedig Éliásnak kellett eljuttatnia a következő személyekhez: Serédi Jusztinián bíboros, Magyarország hercegprímása; Ravasz László püspök, a Református Egyház Országos Zsinata lelkész-elnöke; Raffay Sándor püspök, a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetője; Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke; és Horthy Miklós kormányzó.⁸⁶

⁸¹ Eli REICHENTHAL, *The Kasztner Affair Revisited*, in BRAHAM, *The Holocaust: Essays and Documents*, New York, Columbia University Press, 2009, 99–136; Kasztner tevékenységének pro és kontra megítéléséről lásd még SZITA Szabolcs, *Aki egy embert megment – a világot menti meg. Mentőbizottság – Kasztner Rezső – SS-embervásár, 1944–1945*, Budapest, Corvina, 2005; Mose GOLAN, *A Kasztner-ügy történelmi torzításainak jelentősége, Magyar Zsidó Szemle Füzetek, 2/2008*; valamint GOLAN tanulmánya kötetünkben.

⁸² SCHMIDT Mária, *Kollaboráció vagy kooperáció. A Budapesti Zsidó Tanács*, Budapest, Minerva, 1990, 71.

⁸³ Braham szerint Soós ellenállási szervezete útján jutott a dokumentum birtokába, Haraszi viszont azt feltételezte, hogy a külügyminisztériumi tanácsoshoz a jegyzőkönyv Krasňanský vagy Kasztner köreiből jutott el. Vö. BRAHAM, *A népi társas politikája. A Holocaust Magyarországon*, id. kiad., 787; *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 38.

⁸⁴ SZENES, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések, 2.*, bőv. kiad., Budapest, BFI, 1994, 53.

⁸⁵ Uo., 115.

⁸⁶ Éliás szerint a jegyzőkönyv fordításának egy-egy példányát Serédi bíborosnak Cavallier József, a Magyar Katolikus Püspöki Kar alapította Szent Kereszt Egyesület védőirodájának vezetője vagy az általa felkért Esty Miklós pápai világi kamarás, Ravasz püspöknek Bereczky Albert budapesti Pozsonyi úti református lelkész, Raffay püspöknek Kemény Lajos budapesti evangélikus esperes, dékán, Komoly Ottónak pedig Kárpáti (Kárpáty) Géza törvényszéki bíró közvetítésével juttatta el. Részletekért lásd SZENES, *i. m.*, 58–59, 138.

A fordítást és a sokszorosítást Éliás munkatársa, Székely Mária végezte el, mintegy hat-nyolc nap alatt.⁸⁷ Az egyházvezetők a jegyzőkönyv magyar változatát a május 10-e utáni napokban kapták meg, Komoly Ottó pedig – aki a dokumentumot Kasztnertől bizonyára már korábban, talán már április végén megkaphatta – ugyanebben az időszakban jutott (ismét) hozzá.

A kormányzónak való eljuttatás feladatára Éliás Török Sándor író, a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetségének intézőbizottsági tagját kérte fel, aki bejáratos volt a Várba, és aki a jegyzőkönyvet végül özv. Horthy Istvánné Edelsheim Gyulai Ilona grófnőnek, a kormányzó menyének adta át. Ezt Horthy Istvánné később megerősítette, s közölte, hogy a dokumentumot maga vitte a kormányzó lakosztályába, anyósának nyújtotta át, aki aztán maga adta át Horthy Miklósnak. A grófnő később személyesen is beszélt apósával a jegyzőkönyv tartalmáról, amelyet igaznak tartott.⁸⁸ Mivel Török a dokumentumot május közepe táján kapta meg Éliástól, valószínűnek látszik, hogy ez a példány május végén, legkésőbb június elején került Horthy kezébe.

Emlékiratainak első kiadásában a kormányzó azt vallotta, hogy a jegyzőkönyvet 1944. augusztus elején kapta kézhez,⁸⁹ ennek azonban ellentmond a nürnbergi perben tett vallomása, amikor június végét jelölte meg.⁹⁰ Emlékiratainak halála utáni magyarországi kiadásában örökösei javítottak, s a jegyzőkönyv kézhezvételének időpontja július elejére módosult.⁹¹

Egyes szerzők szerint Horthy 1944. március 18-án, a klessheimi kastélyban folytatott harmadik, négyszemközti tárgyaláson Hitlerrel paktumot kötött, és e miatt a megállapodás miatt maradt süket a zsidóság deportálásával és további sorsával kapcsolatos valamennyi figyelmeztetésre, kérésre, intervencióra.⁹² A paktumban Horthy – aki diplomáciai, katonai és hírszerzési jelentésekből már 1942, de legkésőbb 1943 óta tisztában volt a nácik „végső megoldásának” mibenlétével – ugyanis vállalta, hogy nem mond le, a helyén marad, menesztvi viszont a Kállay-kormányt, és új, németbarát kormányt nevez ki. Vállalta azt is, hogy biztosítja az ország gazdasági és hadipotenciáljának a német háborús célok szolgálatába

⁸⁷ Később Székely Mária a jegyzőkönyvet angol nyelvre is lefordította, immár Soós közvetlen megbízásából, mert hirtelen adódott egy lehetőség a dokumentum Svájcba történő kijuttatására. Uo., 114–115.

⁸⁸ Uo., 214–215.

⁸⁹ HORTHY Miklós, *Emlékirataim*, Buenos Aires, Talleres, Gráficos Cagnasso, 1953, 259; lásd még Nikolaus von HORTHY, *Ein Leben für Ungarn*, Bonn, Athenäum, 1953; Admiral Nicholas HORTHY, *Memoirs*, New York, Speller and Sons, 1957, 219.

⁹⁰ Vö. Mario D. FENYO, *Hitler, Horthy and Hungary. German-Hungarian Relations 1941–1944*, New Haven, Yale University Press, 1972, 194–195.

⁹¹ „Csak július elején tudtam meg titkos hírhozó útján a szörnyű valóságot a megsemmisítő táborok működéséről” – olvasható a kormányzó javított emlékirataiban. Vö. HORTHY, *Emlékirataim*, Budapest, Európa-História, 1990, 291.

⁹² Lásd például SEBŐK János, *A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért. A Horthy-mítosz és a holokauszt*, szerzői kiadás, Budapest, k. n., 2004; Uő, *A fehér ló túlsó oldala. A Horthy-évfordulóról, Élet és Irodalom*, 51(2007)/10; további részletekért lásd RÁNKI György, *1944. március 19.*, Budapest, Kossuth, 1968, 83–84.

állítását, a német csapatok támogatására hadseregnyi katonaságot küld a keleti frontra, pénzügyileg hozzájárul a német háborús terhekhez, s nem utolsósorban „megoldja a zsidókérdést”.⁹³ Hitler a kormányzót csapdába csalta, s Horthynak, aki belesétált, kevés választási lehetősége maradt: 1. feltétel nélkül odaveti az országot a németeknek; 2. ellenáll, fogságba kerül, ám akkor kiszolgáltatja a családját, és dinasztikus terveiről, ambícióiról is végképp le kell mondania; 3. hazatér, s az ellenállás élére állva bevonja az országot egy bizonyára véres belháborúba; 4. öngyilkosságba menekül. Horthy az első megoldást választotta. Belement a titkos alkuba, és ahhoz mindvégig ragaszkodott. Ennek következménye volt az is, hogy a „zsidókérdés végső megoldását” elfogadta és hallgatólagosan támogatta, a jegyzőkönyvekről nem akart tudomást venni, és a deportálásokat csak a legerélyesebb nyugati tiltakozások hatására állította le 1944. július 7-én.⁹⁴

Az Auschwitz-jegyzőkönyvet a május 15-én megkezdett deportálási kampány napján tehát az egyházvezetők már ismerték. Hatására Ravasz László – az általa vezetett Református Egyetemes Konvent nevében – már május 17-én beadványban fordult Sztójay Döme miniszterelnökhöz. Felhívta figyelmét arra – amit egyébként Sztójay pontosan tudott –, hogy a zsidóság deportálása egyszersem megsemmisítését is jelenti.⁹⁵ A protestáns (református és evangélikus) egyházak kilenc püspöke közös memorandumot írt a kormánynak, amelyet azonban csak június 23-án sikerült Sztójajnak átadniuk. Az aláírók „tiltakozó, elítélő és ugyanakkor könyörgő szóval” fordultak a kormányfőhöz, kárhoztatva „minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot, az igazságosságot és az irgalmasságot megsérti, és az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére”. Egyben felemelték „tiltakozó szavukat” a kikeresztelkedettek érdekében, s felszólították Sztójajyt, hogy „vessen véget a kegyetlenkedésnek”.⁹⁶

Serédi bíboros – aki a jegyzőkönyv egyik példányát állítólag Horthytól is megkapta⁹⁷ – nem volt hajlandó cselekedni, inkább taktikázott, bosszúsan a pápa állásfoglalását várta, és a kormánnyal folytatandó titkos tárgyalások eredményében reménykedett, amelyek fő tétje

⁹³ SEBŐK, *A titkos alku*, id. kiad., 33–46, 143–152.

⁹⁴ Horthy 1944. június elején levélben fordult Sztójay Döme kormányfőhöz, s kérte, hogy a gettózások és a deportálások időszakában véghezvitt „embertelen intézkedéseket”, „túlzásokat” szüntessék be, tegyenek különbséget a zsidók között azok javára, akik „már régebben kikeresztelkedtek” vagy jelentős érdemeket szereztek, de a deportálások leállítását egyetlen szóval sem követelte. Pedig a vidéki magyar zsidóság gettókba gyűjtéséről és deportálásáról „ismeretlen forrásból” (valószínűleg a Zsidó Tanács valamelyik tagjától) már május 25-én részletes tájékoztatást tartalmazó emlékeztetőt kapott. Vö. SZINAI Miklós–SZÚCS László, *Horthy Miklós titkos iratai*, Budapest, Kossuth, 1963, 444–454.

⁹⁵ SZENES, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*, 2., bőv. kiad., Budapest, BFI, 1994, 61.

⁹⁶ LÉVAI Jenő, *Szürke könyv a magyar zsidók megmentéséről*, Budapest, Officina, é. n. [1946], 61–62.

⁹⁷ SZENES, *i. m.*, 198.

számára nem a deportálások leállítását, hanem a katolikus hitre áttért zsidók mentesítése volt. Bár a jegyzőkönyvet május végén elolvasásra titkárának is átadta⁹⁸ – ami azt sugallja, hogy annak tartalmát püspökeivel is ismertette –, és egyeztetések hosszú sora után, 1944. június 29-én a zsidóság deportálása ellen, a püspöki kar nevében főpásztori körlevelet adott ki, annak a templomokban történő felolvasását július elején mégis megakadályozta.⁹⁹

Az a tény, hogy a magyar egyházak vezetői nem ítélték el nyilvánosan a zsidók elleni intézkedéseket (kifosztást, gettóba zárást, deportálást), és a zsidóságot nem vették védelmükbe, a legtöbb egyházi személyre (papokra, szerzetesekre, világi tisztségviselőkre) negatív hatással volt, s még a cselekedni szándékozókat is elbátortalanította.¹⁰⁰

Freudiger 1972-ben azt nyilatkozta, hogy a magyar zsidóság vezetői a jegyzőkönyveket csak a Weissmandel rabbi által számára megküldött jiddis nyelvű változatból ismerhették meg, június 5. és 10. között. Akkorra azonban az észak-erdélyi zsidóság deportálása már befejeződött, s éppen az észak-magyarországi közösségek összegyűjtése és Auschwitzba szállítása került napirendre.¹⁰¹ Szintén Braham tárta fel, hogy a német nyelvű jegyzőkönyvet júniusban Herskovits Fábián rabbi is megkapta, valószínűleg Komolytól, akinek a lányával, Komoly Fürst Leával és Friedländer Sárával olaszra fordíttatta. Herskovits szerint a munka célja állítólag az volt, hogy a dokumentumot a nunciushoz és a pápához eljuttassák, pedig mindketten beszéltek németül.¹⁰²

Pető Ernő, a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese már április végén megpróbálta felvenni a kapcsolatot Bakó László és Endre László deportálásért felelős belügyminisztériumi államtitkárokkal, ezek azonban nem fogadták. Végül sikerült Reményi-Schneller Lajos pénzügyminisztert tájékoztatnia „az Auschwitzról már ismeretes rémségekről”, aki viszont az információnak nem adott hitelt, és tagadta, hogy a kormányzat deportálást készítene elő. Pető néhány nappal később Angelo Rotta nunciust, munkatársát, Gennaro Verolino budapesti vatikáni uditorét és a magasabb magyar kormányköröket is tájékoztatta a dokumentum tartalmáról. A jegyzőkönyv egyik példányát júniusban átadta ifj. Horthy Miklósnak, hogy juttassa el apjának.¹⁰³

A nuncius a deportálások kezdetén, 1944. május 15-én jegyzékben tiltakozott a magyar kormányról.

⁹⁸ Uo., 138.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Részletekért lásd BRAHAM, Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt, *Múlt és Jövő*, 2000/3–4.

¹⁰¹ UŐ, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, Budapest, Belvárosi, 1997, 788.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ SCHMIDT, *Kollaboráció vagy kooperáció. A Budapesti Zsidó Tanács*, Budapest, Minerva, 1990, 328; lásd még STERN Samu, *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel! A „Zsidótanács” működése a német megszállás és a nyilas uralom idején*, Budapest, Babel, 2004, 315–317.

Ez ideig – minden demarch hatástalan maradt, sőt ellenkezőleg – mint a Nunciatúra értesült – százezrek (esetleg burkolt formában történő) deportációjához akarnak eljutni. Mindenki tudja, mit jelent a deportálás a gyakorlatban...

– írta Angelo Rotta.¹⁰⁴ Fellépése hatástalan maradt.

A jegyzőkönyvet a magyar zsidó vezetők csak június második felében kezdték terjeszteni. Több jel is arra mutat,¹⁰⁵ hogy a késedelem fő okát a Kasztner–Eichmann tárgyalások képezték, amelyeket a Zsidó Tanács tagjai nem akartak megzavarni, s amelyek eredményétől sokan saját megmenekülésüket is remélték. Másik oka lehetett, hogy a zsidó vezetők a helyzetet reménytelennek ítélték, úgy vélték, hogy a közösség amúgy is halálra ítéltetett, értelmetlennek látták tehát felvilágosítását Auschwitz valóságáról.

A budapesti erőfeszítések gyakorlatilag eredménytelenek maradtak. A jegyzőkönyvpéldányok legtöbb címzettje azok tartalmát rettenetes tartalmú titokként kezelte, és azon kívül, hogy baráti, jó ismerősi körében bizalmasan megmutatta, vagy átadta olvasásra, a rémségekről sem a magyarság, sem a magyar zsidóság, sem pedig a nyugati közvélemény tájékoztatása érdekében nem tettek lépéseket. Jó példa erre Jean de Bavier-nek, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti delegátusának május 13-i, a deportálások megkezdése előtti bizalmas feljegyzése, amelyből kiderül, hogy „magas rangú kormánytisztviselőtől” származó információi szerint „a vonatok célállomása Lengyelország, ahol modern berendezések vannak az emberek elgázosítására”. „A zsidó hitközség szerint hitelt érdemlő bizonyítékaik vannak, hogy lengyel hitsorsosait hasonló módon pusztították el” – írta a delegátus.¹⁰⁶

Miután Szlovákiából visszatért Svájcba, Martilotti tájékoztatta Rosswell D. McClellandot, a WRB svájci képviselőjét, aki az információt azonnal továbbküldte washingtoni főnökének, John W. Pehle-nek, a WRB végrehajtó bizottsága elnökének. Pehle viszont csak 1944 novemberében döntötte el, hogy a három jegyzőkönyvet a sajtó nyilvánossága elé tárja. Giuseppe Burzio pozsonyi nuncius a jegyzőkönyvet már 1944. május 22-én továbbította Rómába, Luigi Maglione vatikáni bíboros-államtitkárnak.¹⁰⁷

¹⁰⁴ A magyarországi Apostoli Nunciatúra tiltakozó jegyzéke a magyar kormányhoz a zsidókérdés megoldására tett és tervbe vett intézkedések miatt, 1944. május 15., in BENOSCHOFKY Iлона–KARSAI Elek (szerk.), *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, I, 1944. március 19.–1944. május 15. *A német megszállástól a deportálás kezdetéig*, Budapest, MIOK, 1958, 319.

¹⁰⁵ Lásd pl. TSCHUY, *Dangerous Diplomacy. The Story of Carl Lutz, Rescuer of 62,000 Hungarian Jews*, Grand Rapids, MI–Cambridge, Eerdmans, 2000, 91–93; David KRANZLER, *Thy Brother's Blood. The Orthodox Jewish Response During the Holocaust*, Brooklyn, NY, ArtScroll–Mesorah, 1987, 104–109, 206–207.

¹⁰⁶ Arie BEN-TOV, *Holocaust. A Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a második világháború alatt*, Budapest, Dunakönyv, 1992, 81.

¹⁰⁷ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, kiad., tanulm. HARASZTI, Budapest, Múlt és Jövő, 2005, 18.

Véletlen folytán igazi hírverést Georg(es) Mantello (Mandel György) besztercei származású üzletember vitt véghez. Mantello akkoriban El Salvador genfi főkonzulátusán dolgozott, első titkári beosztásban. E pozíciónak köszönhetően jó kapcsolatot ápolt öccsének, Mandel Józsefnek egy üzleti partnerével, Florian E. Manoliu román diplomatával, a berni román követség kereskedelmi attaséjával. Mantello Manoliut kérte meg, hogy utazzon Besztercére, és legyen szülei és rokonai segítségére; csakhogy mire a román diplomata Bukaresten keresztül odaért, a családot már deportálták.¹⁰⁸

Útban visszafelé Manoliu megállt Budapesten, hogy másik feladatát megpróbálja teljesíteni. Chaim Pozner, a Palesztina Hivatal svájci képviselője küldte őt budapesti kollégájához, Krausz Miklóshoz (Mose), aki a budapesti svájci konzulátuson tartózkodott, és aki – Carl Lutzcal együtt – június 18-án vagy 19-én átadta neki továbbításra a jegyzőkönyv egyik angol nyelvű rövidített változatát,¹⁰⁹ valamint a kárpátaljai, észak-erdélyi és észak-magyarországi gettósításokról és deportálásokról szóló jelentését.¹¹⁰ Krausz azt állította, hogy a jegyzőkönyvet előző nap kapta meg Reisinger Józseftől, a budapesti török követség zsidó származású alkalmazottjától.¹¹¹ Manoliu a dokumentumot június 21-én hajnalban adta át Svájcban Mantellónak.¹¹²

A jegyzőkönyvek egy-egy másolatát Mantello átadta a brit katonai attasénak, F. M. West tábornoknak, továbbá Allen W. Dullesnek, az amerikai OSS svájci emberének. (Dulles a jegyzőkönyveket június közepén McClelland közvetítésével Jaromír Kopeczkýtól, az emigráns csehszlovák kormány svájci képviselőjétől is megkapta, de továbbra sem cselekedett.) Aztán Mantello Max Kimche svájci ügyvéd és üzletember társaságában Zürichbe utazott, ahol 1944. június 24-én rávette Walter Garetet, a British Exchange Telegraph – Independent News Agency tudósítóját, a brit hírszerzés egyik ügynökét arra, hogy a jegyzőkönyvekből készített távirati jelentéseket valamennyi nyugati hírügynökségnek és nagykövetségnek – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Svédország, a Vatikán és Magyarország svájci nagykövetségeit beleértve – elküldje.¹¹³

A jegyzőkönyvet Svájcban Mantello sokszorosította és terjesztette. Azt végül július 4-én küldték szét a svájci sajtónak, egy olyan kísérőlevéllel, amelyen hitelesítésképpen négy ismert

¹⁰⁸ BRAHAM, *i. m.*, 788.

¹⁰⁹ Valószínű, hogy ez Weissmandel rabbi rövidített jegyzőkönyvváltozatának egyik fordítása volt, vagy a Soós Géza által megrendelt és Székely Mária által készített angol fordítás egyik példánya.

¹¹⁰ KRANZLER, *The Man Who Stopped the Trains to Auschwitz: George Mantello, El Salvador, and Switzerland's Finest Hour*, Syracuse, NY, Syracuse University Press, 2000, 168–179.

¹¹¹ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 16.

¹¹² John LAMPERTI, *El Salvador's Holocaust Hero*, lásd http://www.math.dartmouth.edu/~lamperti/holocaust_hero.html; letöltve 2010. november 21-én.

¹¹³ KRANZLER, *Thy Brother's Blood*, id. kiad., 209.

svájci személyiség – Karl Barth baseli, Emil Brunner zürichi és Wilhelm Adolf Visser t’Hooft genfi református teológiai professzorok, továbbá Paul Vogt befolyásos zürichi evangélikus lelkész – aláírása szerepelt.¹¹⁴ Példátlan kampány indult: több száz újságcikk jelent meg, amelyeket templomi prédikációk és civil társadalmi tiltakozások sora követett. Mantello, aki mögött egyetlen zsidó szervezet sem állt, a későbbiek során is mindent megtett annak érdekében, hogy a náci haláltáborokban végbement tragédia minél nagyobb nyilvánosságot kapjon.

A Svájcban működő nemzetközi zsidó szervezetek munkatársai mind a szlovákiai Zsidó Tanács, mind pedig különböző budapesti zsidó vezetők útján az elsők között kaptak részletes tájékoztatást az Auschwitzban zajló emberirtásról, elsősorban a jegyzőkönyvek és a többi jelentés alapján, de gyakorlatilag cselekvésképtelennek bizonyultak. Ennek egyik lehetséges okát Mantello a háború után mondta el: Kasztner Rezső minden eszközzel megpróbálta rávenni arra, hogy a jegyzőkönyveket ne hozza nyilvánosságra, ezt azonban Mantello elutasította.¹¹⁵

A Vrba–Wetzler-jelentés további, teljesebb, valószínűleg Pozsonyból kapott példányát a cseh ellenállási mozgalom futárja 1944. június 19-én vagy 20-án adta át Jaromír Kopeczk¹nek, az emigráns csehszlovák kormány svájci képviselőjének, aki azonnal továbbította azt Riegnernek, a Zsidó Világkongresszus főtitkárának és svájci képviselőjének, valamint más zsidó szervezetek képviselőinek is. Kopeczk¹ egyébként már május közepén is kapott Weissmandelétől egy jegyzőkönyv-változatot, amelyet május 22-én továbbított a Londonban tartózkodó Solomon Schönfeld rabbinak. Június 13-án újabb jegyzőkönyv-változat jutott a birtokába, amelyet Kras²ansk³ küldött, s amelyet szintén Riegnerhez juttatott el. Ez utóbbi rögtön tájékoztatta Elizabeth Wiskemann berni brit képviselőt és Leland Harrison berni amerikai követet, arra kérve őket, hogy indítsanak távirat-kampányt a brit és az amerikai hatóságok mozgósítása végett. Wiskemann a dokumentumról június végén tájékoztatta a brit Külügyminisztériumot és a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságot is. Ebből a jegyzőkönyvpéldányból meríthetett Richard Lichtheim, a Szohnut genfi irodájának vezetője, aki az auschwitzi emberirtásról részletes beszámolót küldött jeruzsálemi feletteseinek.¹¹⁶

¹¹⁴ Kranzler szerint a négy teológus egyike sem látta a jegyzőkönyveket, nevüket Mantello önkényesen szerepeltette a levélen; ennek ellenére később valamennyien azt állították, hogy Mantello helyesen cselekedett. Vö. KRANZLER, *i. m.*, 208–209.

¹¹⁵ Uo., 214, 300.

¹¹⁶ *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 18, 66.

A magyar zsidóság elpusztításáról Bányai Mihály, a Mantello által támogatott Svájci Segélybizottság a Magyar Zsidókért elnevezésű szervezet vezetője 1944. június 24-én két jelentést küldött a zürichi zsidó hitközséghez.¹¹⁷

A Mantello által indított tiltakozási kampány megtette hatását. Június 25-én XII. Piusz pápa, június 26-án Rooseveltnél, június 30-án pedig V. Gusztáv svéd király küldött tiltakozó és figyelmeztető üzenetet Horthynak, amelyek – a nemzetközi sajtókampánnyal egyben – jelentős mértékben befolyásolhatták a kormányzónak a deportálásokról leállítástól július 7-i döntését.

Május–június folyamán Weissmandel társaival együtt többször határozottan kérte a szövetségeseket az Auschwitzba vezető vasútvonalak bombázására, ezt azonban mind a brit, mind az amerikai vezetők különböző – hadászati, stratégiai, taktikai, politikai – okokra hivatkozva elutasították.¹¹⁸ Winston Churchill 1944 júniusában, amikor a jegyzőkönyvek íróasztalán landoltak, hajlott rá, hogy a kérésnek engedjen, de tisztjei és politikai tanácsadói meggyőzték, hogy ez Anglia számára veszélyes vállalkozás lenne.¹¹⁹

2. *A Mordowicz–Rosin-jelentés* (a második Auschwitz-jegyzőkönyv)

Joggal feltételezhető, hogy a szlovákiai zsidó vezetők a Mordowicz–Rosin-jegyzőkönyvet is átadták budapesti kollégáiknak, e dokumentumról azonban 1944-ben Magyarországon bizonyíthatóan senki nem tudott. Sokatmondó tény viszont, hogy háború után írt jelentésében Kasztner elismerte: 1944 tavaszán, elővigyázatossági okokból, a Vaada néhány értékes bőröndöt megőrzésre Josef Winninger Abwehr-ügynöknek adott át. Ezekben egyebek mellett a Pozsonnyal, Isztambullal és Svájccal folytatott levelezés, továbbá „auschwitz, treblinkai és lembergi jegyzőkönyvek” voltak.¹²⁰

3. *A Tabeau-jelentés avagy „a lengyel őrnagy jelentése”* (a harmadik Auschwitz-jegyzőkönyv)

¹¹⁷ BRAHAM, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, Budapest, Belvárosi, 1997, 789.

¹¹⁸ Részletekért lásd például David S. WYMAN, Why Auschwitz Was Never Bombed?, *Commentary*, 65/5, March 1978, 37–46; KARSAI Elek, Miért nem bombázták az amerikaiak a náci haláltáborokat?, *História*, 1981/1; James H. KITCHENS III, The Bombing of Auschwitz Reexamined, *The Journal of Military History*, April 1994, 233–266; Michael J. NEUFELD–Michael BERENBAUM, *The Bombing of Auschwitz: Should the Allies Have Attempted It?*, St. Martin's Press, New York, 2000; Michael R. BESCHLOSS, *The Conquerors: Roosevelt, Truman and the Destruction of Hitler's Germany, 1941–1945*, New York–London–Toronto–Sydney–Singapore, Simon & Schuster, 2002.

¹¹⁹ Lásd http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/genocide/churchill_holocaust_01.shtml; letöltve: 2010. november 12.

¹²⁰ Israel KASZTNER, *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945*, Basel, Ezra Vehatzalah beBudapest, 1946; szerkesztett változatát (*Der Kasztner-Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn*, München, Kindler, 1961, 57) idézi BRAHAM, *i. m.*, 786.

Tabeau jelentése Svájcban és a szövetséges államokban 1944 júniusában vált ismertté, és nagy hatást váltott ki.¹²¹ Bár Tabeau a kelet-európai rendszerváltást is megérte, és 1995-ben jelen volt az auschwitzi tábor felszabadításának ötvenedik évfordulóján rendezett megemlékezésen, terjedelmesebb interjút vele tudomásunk szerint nem készítettek. Így ami akcióját illeti, azt is teljes homály fedi, hogy Budapesten 1944 márciusában kinek adta át jelentését, és annak mi lett a további magyarországi sorsa. Tény, hogy a korabeli magyar szakirodalomban, illetve a kortanúk memoáirodalmában nem esik szó róla.

Az Auschwitzból megszökött többi fogoly által írt beszámolók tudomásunk szerint Magyarországon mindmáig nem jelentek meg nyomtatásban, így azok – kisszámú történész kivételével – a magyar társadalom előtt teljes mértékben ismeretlenek.

A magyar állami vezetők és vezető politikusok, a szövetséges államférfiak, a katonai vezetők és a hírszolgálatok, akárcsak a magyar és a nyugati zsidóság vezetői, az Auschwitz-jegyzőkönyveket még a magyarországi deportálások beindítása előtt kézhez kapták. Stratégiai és taktikai megfontolások, nagyfokú tájékozatlanságuk és bűnös módon halogató magatartásuk gátolta meg őket abban, hogy idejében lépjenek, tájékoztassák a magyar, a magyar zsidó és a nemzetközi közvéleményt az Auschwitzban és a többi német haláltáborban végbemenő tragédiáról. Egyesek a dokumentumok megismerése után azonnal akcióba léptek. Sajnos e személyekhez a jegyzőkönyvek vagy túlságosan későn érkeztek meg, vagy nem álltak rendelkezésükre a szükséges eszközök a vészintézkedések megtételére.

A különböző említett források szerint tehát a Vrba–Wetzler-jegyzőkönyvet a következő magas döntéshozatali hatáskörű vagy ilyen döntéshozókhoz közel álló személyek kapták kézhez:

1. Kasztner Rezső, a Vaada helyettes vezetője 1944. április 28-án;
2. Michael Beer Dov Weissmandel rabbi, a pozsonyi Zsidó Tanács „munkacsoportjának”, a Pracovná Skupinának egyik vezetője 1944. április 28-án;
3. Stern Samu és a budapesti Zsidó Tanács tagjai 1944. április 29-én;
4. Adolf Eichmann SS-alezredes, a magyarországi deportálások egyik fő irányítója 1944. április végén vagy május legelején;

¹²¹ Sándor SZENES–Frank BARON, *Von Ungarn nach Auschwitz. Die verschwiegene Warnung*, Münster, Westfälisches Dampfboot, 1994, 20, 101; idézi *Auschwitzi jegyzőkönyv*, kiad., tanulm. HARASZTI György, Budapest, Múlt és Jövő, 2005, 24.

5. Soós Géza külügyminisztériumi tanácsos, az akkoriban szerveződő Magyar Függetlenségi Mozgalom nevű ellenállási csoport egyik vezetője 1944. április végén vagy május elején;
6. Éliás József, a Jó Pásztor Bizottság lelkész-titkára 1944. április utolsó vagy május első napjaiban;
7. A Szohnut isztambuli kirendeltsége 1944. május elején;
8. Giuseppe Burzio, a Vatikán által az önálló szlovák államhoz kirendelt képviselő 1944. május elején;
9. Freudiger Fülöp, a Budapesti Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség elnöke 1944. május elején;
10. Carl Lutz budapesti svájci alkonzul 1944. május elején;
11. Carl Ivan Danielsson budapesti svéd követ 1944. május elején;
12. Per Anger budapesti svéd követségi titkár 1944. május elején;
13. Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke 1944. május elején;
14. Krausz Miklós (Mose), a Palesztina Hivatal vezetője 1944. május elején;
15. Székely Mária, később Küllői-Rhorer Lászlóné, a jegyzőkönyv magyar fordítója 1944. május legelején;
16. Cavallier József, a Magyar Katolikus Püspöki Kar Szent Kereszt Egyesülete védőirodájának vezetője 1944. május elején;
17. Esty Miklós pápai világi kamarás, az Actio Catholica alelnöke 1944. május elején;
18. Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter 1944. május elején;
19. Jean de Bavier, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti delegátusa legkésőbb 1944. május 13-án;
20. Nathan Schwalb, a genfi Haluc iroda vezetője 1944. május 17-én;
21. Abraham Silberschein, a Zsidó Világkongresszus delegátusa legkésőbb 1944. május 17-én;
22. Zeev (Vanya) Pomerantz, a Szohnut isztambuli küldöttje 1944. május 19-én;
23. Angelo Rotta budapesti pápai nuncius 1944. május elején;
24. Gennaro Verolino budapesti vatikáni uditore 1944. május elején;
25. Serédi Jusztinián bíboros, Magyarország hercegprímása 1944. május 10–14-én, de legkésőbb május 20-án legalább egy példányt kapott;
26. Zakar András, Serédi bíboros titkára 1944. május végén;
27. Bereczky Albert budapesti Pozsonyi úti református lelkész 1944. május elején;

28. Ravasz László püspök, a Református Egyház Országos Zsinatának lelkészelnöke 1944. május 12–14-én;
29. Kemény Lajos budapesti evangélikus esperes, dékán 1944. május elején;
30. Raffay Sándor püspök, a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetője, 1944. május 10–14-én;
31. Kárpáti (Kárpáty) Géza törvényszéki bíró 1944. május elején;
32. Török Sándor író, a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetségének intézőbizottsági tagja, 1944. május közepén;
33. Solomon Schönfeld rabbi, 1944. május második felében;
34. özv. Horthy Istvánné Edelsheim Gyulai Ilona grófnő 1944. május végén vagy június elején;
35. Horthy Miklósné 1944. május végén vagy június elején;
36. ifj. Horthy Miklós 1944 júniusában;
37. Horthy Miklós kormányzó a Török Sándor útján eljuttatott példányt 1944. május végén vagy június elején, a Pető Ernő által ifj. Horthy Miklós útján továbbított példányt 1944 júniusában; Serédi bíborostól és Ravasz püspöktől is, valószínűleg még május közepe táján, megkapta a dokumentumot vagy értesült annak tartalmáról;
38. Herskovits Fábíán rabbi 1944. június első felében;
39. Elizabeth Wiskemann berni brit képviselő 1944. június 13-án;
40. Leland Harrison berni amerikai követ 1944. június 13-án;
41. Richard Lichtheim, a Szohnut genfi irodájának vezetője 1944. június közepén;
42. Komoly Fürst Lea 1944. június közepén;
43. Friedländer Sára 1944. június közepén;
44. Mario Martilotti, a svájci vatikáni nunciatúra képviselője 1944. június közepén;
45. Reisinger József, a budapesti török követség zsidó származású alkalmazottja 1944. június közepén;
46. Florian E. Manoliu román diplomata, a berni román követség kereskedelmi attaséja 1944. június 18-án;
47. Jaromír Kopeczký, az emigráns csehszlovák kormány svájci képviselője 1944. június 19-én vagy 20-án;
48. Georges Mantello (Mandel György) besztercei származású üzletember, El Salvador genfi főkonzulátusának első titkára 1944. június 21-én;

49. Chaim Pozner, a Palesztina Hivatal svájci képviselője 1944. június második felében;
50. Saly Mayer, a Joint svájci képviselője legkésőbb 1944. június közepén;
51. Bányai Mihály, a Svájci Segélybizottság a Magyar Zsidókért (Schweitzerisches Hilfskomitee für die Juden in Ungarn) nevű szervezet vezetője legkésőbb 1944. június 24-én;
52. Walter Garrett, a British Exchange Telegraph – Independent News Agency zürichi tudósítója, a brit hírszerzés ügynöke 1944. június 24-én;
53. XII. Piusz pápa Angelo Rotta nunciustól valószínűleg már 1944. május elején, de legkésőbb Svájcban, 1944. június 25-én;
54. Franklin D. Roosevelttel amerikai elnök legkésőbb 1944. június 25-én;
55. V. Gusztáv svéd király 1944. június második felében;
56. F. M. West tábornok, brit katonai attasé 1944. június második felében;
57. Allen W. Dulles, az amerikai OSS (háborús kémiszolgálat) svájci rezidense 1944. június második felében;
58. Max Kimche svájci ügyvéd és üzletember 1944. június második felében;
59. Winston Churchill brit miniszterelnök 1944. június végén;
60. Robert Anthony Eden brit külügyminiszter 1944. június végén;
61. A svájci Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság vezetői legkésőbb 1944. június végén.

A viszonylag sok emberhez eljutott jegyzőkönyvet bizalmasan számos további személynek is eljuttatták. Szenestől tudjuk, hogy a dokumentum egyik-másik másolata olykor éppen terjesztőikhez jutott vissza, szintén bizalmas olvasásra. Mindezen személyek kilétét azonban ma már egyértelműen megállapítani nem lehet. Tény azonban, hogy az auschwitzi pokol részleteiről hírt adó jegyzőkönyv már május első felében eljutott a zsidó és a magyar vallási vezetőkhez, továbbá számos magas beosztású magyar kormányzati tisztségviselőhöz. A valódi hatalommal rendelkezők nem akartak, a többiek nem mertek cselekedni.¹²²

¹²² A legmagasabb egyházi, katonai és civil tisztségeket betöltő személyek visszaemlékezéseikben, feljegyzéseikben sem foglalkoztak a magyar zsidóság tragédiájának körülményeivel, elemzésével. Lásd például ORBÁN Sándor–VIDA István (szerk.), *Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései, 1941–1944*, Budapest, Zrínyi, 1990; GOSZTONYI Péter (szerk.), *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése, 1945*, Budapest, Zrínyi, 1990; LAKATOS Géza, *Ahogy én láttam*, Budapest, Európa–História, 1992; HENNYEY Gusztáv, *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései*, Budapest, Európa–História, 1992. Az Auschwitz-jegyzőkönyvek keletkezésének, terjesztésének, végső soron történetének morális tanulságait 2005-ben KÖBÁNYAI János összegezte, lásd Uő, Auschwitz evangéliuma, in *Auschwitzi jegyzőkönyv*, id. kiad., 105–117.

Eközben pedig május 15. és július 7. között több mint 437 ezer magyar zsidót deportáltak Auschwitzba. A német haláltáborokban csaknem 90%-uk elpusztult.